

INSON HUQUQLARI VA IJTIMOYIY ADOLATNI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI FAOLLIKNING ROLI

Xushvaqtova E'zoza Mirobid qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti “Ommaviy axborot vositalari huquqi”
yo'nalishi magistranti.

E-mail: xushvaqtovaezoza@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.12527831>

Annotatsiya. Mazkur maqolada XXI asrda inson huquqlarini himoya qilishning raqamli kontekstda barqaror inson huquqlari va ijtimoiy adolat tamoyillarini qanday qo'llash yo'llari muhokama qilinadi. Raqamli texnologiyalar inson huquqlarini himoya qilish va amalga oshirish uchun yangi vositalarni taqdim etadi va barcha turdagi huquqlarga - fuqarolik va siyosiy, shuningdek, madaniy, iqtisodiy va ijtimoiy huquqlarga ta'sir qiladi.

Kalit so'z: raqamli asr, ijtimoiy adolat, shaxsiy daxlsizlik, inson huquqlari, kiberolam, demokratik qadriyatlar.

THE ROLE OF DIGITAL ACTIVISM IN ADVANCING HUMAN RIGHTS AND SOCIAL JUSTICE

Abstract. The press article discusses how to apply human rights in the context of the protection of human rights in the 21st century. Digital technology provides a new product for the protection and realization of human rights and affects all existing things - physical and legal, material, economic and social rights.

Key words: digital age, social justice, privacy, human rights, cyberspace, democratic values.

РОЛЬ ЦИФРОВОГО АКТИВИЗМА В ПРОДВИЖЕНИИ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА И СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ

Аннотация. В данной статье рассматривается, как применять принципы устойчивых прав человека и социальной справедливости в цифровом контексте защиты прав человека в 21 веке. Цифровые технологии предоставляют новые инструменты для защиты и реализации прав человека и затрагивают все виды прав – гражданские и политические, а также культурные, экономические и социальные права.

Ключевые слова: цифровой век, социальная справедливость, конфиденциальность, права человека, киберпространство, демократические ценности.

KIRISH

Jamiyatlar raqamli asrga kirib borishi bilan huquqlar konteksti o'zgarmoqda. Texnologik keng qamrovlilik milliardlab odamlarning kundalik hayotini o'zgartirib yubordi va yangi ijtimoiy sohalarni, o'zini ifoda etish uchun yangi maydonlarni, yangi bozorlar va xizmatlarni yaratdi.

Onlayn suhbat, ijtimoiy tarmoqlarda kontent almashish, onlayn xarid qilish, ulangan ob'ektlardan foydalanish va yangiliklarni o'qish yoki smartfonda to'lovlarni amalga oshirish - bularning barchasi raqamli o'zaro ta'sirlar bo'lib, raqamli davrda individual va jamoaviy huquqlarni amalga oshirishning yangi imkoniyatlarini ifodalaydi.

Raqamli texnologiyalar odamlarga o'z huquq va erkinliklarini amalga oshirish va himoya qilishga yordam beradigan vositalarni taqdim etishi mumkin. Masalan, Internet va boshqa

kommunikatsiya texnologiyalari fikr va so'z erkinligi huquqini ilgari surish uchun ko'plab imkoniyatlarni taqdim etadi. Onlayn platformalar kengroq auditoriyaga, shu jumladan an'anaviy ravishda huquqdan mahrum bo'lgan yoki marginallashtirilgan jamoalarga kirish uchun vositalarni taqdim etadi va ular onlayn makonlarda, shu jumladan boshqa cheklangan mamlakatlar va jamiyatlarda fikr va so'z erkinligi faol amaliyotini osonlashtiradi.

Ular odamlarning axborotga kirish va almashish usullarini shakllantiradi, o'z fikrlarini, munozaralarini shakllantiradi - ular "jamoat maydonini" chuqur o'zgartirdilar. Shu munosabat bilan raqamli texnologiyalar fuqarolik makonini qayta shakllantirishga, uni onlayn hamjamiyatlar, platformalar va forumlarga kengaytirishga yordam berdi. Bu, shuningdek, inson huquqlari himoyachilarining raqamli va jismoniy dunyoda o'z faoliyatini tashkil etish, rejalashtirish va muvofiqlashtirish qobiliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Ammo ular huquqlarni cheklash va buzish uchun, masalan, kuzatuv, senzura, onlayn ta'qib, algoritmik tarafdashlik va avtomatlashtirilgan qaror qabul qilish tizimlari orqali teng ravishda qo'llaniladi. Raqamli texnologiyalardan noto'g'ri foydalanish ham nomutanosib ravishda marginal shaxslar va guruhlariga ta'sir qiladi, bu esa ham onlayn, ham offlayn hayotda tengsizlik va diskriminatsiyaga olib keladi. Raqamli texnologiyalar va onlayn makonlarning ortib borayotgan ahamiyati inson huquqlari va demokratik qadriyatlarga putur etkazadigan xavf va tahdidlar bilan birga keladi. Yovuz niyatli guruhlar va tashkilotlarda bu maqsadlar uchun noto'g'ri ma'lumotlardan tortib, ommaviy onlayn kuzatuv va onlayn nutqni cheklash imkoniyatlariga qadar mavjud bo'lgan ko'plab vositalar mavjud.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Tadqiqot ishini amalga oshirishda rivojlangan mamlakatlarda inson huquqlari sohasidagi ishlarni tashkil etishni, moliyalashtirish modellarini tahlil qilish, statistik, solishtirma, empirik usullardan foydalangan holda xorij mamlakatlarda raqamli olamda inson huquqlari sohasidagi tajribalaridan O'zbekistonda foydalanish yo'nalishlari o'rganilgan.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi - BMT Bosh Assambleyasi tomonidan 1948-yil 10-dekabrda qabul qilingan deklaratsiya.

Deklaratsiyani nazarda tutgan holda ma'rifat va ta'lim orqali shu huquq va erkinliklar hurmat qilinishiga ko'maklashishi lozim. Deklaratsiya har bir insonning tabiiy va ajralmas huquq va erkinliklari e'lon etilgan asosiy xalqaro hujjatdir. Shu tariqa xalqaro munosabatlar tarixida birinchi marta insonning hamma rioya etishi zarur bo'lgan asosiy huquqlari va erkinliklari doirasi belgilab berilgan. Deklaratsiyada "insoniyat oilasining hamma a'zolariga xos qadr-qimmatni, ularning teng va ajralmas huquqlarini tan olish - erkinlik, adolat va yalpi tinchlik negizi" ekanligi e'lon etilgan. Unga ko'ra, umumhurmat va rioya qilishi shart bo'lgan inson huquqlari doirasi shaxsiy, siyosiy hamda ijtimoiy-iqtisodiy huquqlardan iboratdir.

BMT Inson huquqlari bo'yicha kengashining alohida rezolyutsiyasi bilan Internet tarmog'idan foydalanish erkinligi asosiy inson huquqlariga tenglashtirilgani bejiz emas.

Chunki 2017 yili 20 ta mamlakatga mansub 10 ming nafar Internet foydalanuvchisi o'rtasida o'tkazilgan ijtimoiy so'rovda so'ralganlarning 83 foizi Internet tarmog'idan foydalanish erkinligi asosiy inson huquqlaridan biri sifatida e'tirof etilishini ma'qullagan.

Ayrim xorijiy mamlakatlarda raqamli inson huquqlari, ya'ni insonning Internet imkoniyatlaridan foydalanish bilan bog'liq huquqlari allaqachon Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlab qo'yilgan. Xususan:

Birinchi, 2009 yil iyunida Fransiya Konstitutsiyaviy kengashi Internet tarmog'idan foydalanish erkinligini asosiy inson huquqlaridan biri sifatida e'tirof etgan;

ikkinchi, Gretsiya Konstitutsiyasining 5A-moddasida axborotlashgan jamiyatda ishtirok etish insonning ajralmas huquqi ekani e'tirof etilgan bo'lib, hukumat 2010-yil 1-iyuldan boshlab mazkur mamlakatdagi har qaysi fuqaroning Internet tarmog'idan foydalanish erkinligini ta'minlash majburiyatini zimmasiga olgan;

uchinchi, 2010-yil 30-iyulda Kosta-Rika Oliy sudi Internet tarmog'idan foydalanish erkinligini asosiy inson huquqlaridan biri deb e'tirof etgan;

to'rtinchi, 2013-yil 11-iyulda Meksika Konstitutsiyasiga kiritilgan tuzatishga ko'ra, axborotlashgan jamiyatda ishtirok etish va Internet tarmog'idan foydalanish erkinligi insonning ajralmas huquqi hisoblanadi.

Ayni chog'da, axborot – bilim emas, balki bilish uchun muhim bir vositadir.

Axborotlashgan jamiyat bosqichidan keyin innovatsion jamiyatga gal keladi. Shundan so'nggina axborotning soni emas, balki sifatiga tayanadigan bilimlar jamiyati rivojlanish davriga qadam qo'yadi.

Bu, o'z navbatida, kelajakda – bizni kutayotgan raqamli davrda davlatning maqomi va nufuzi, shubhasiz, raqamli texnologiyalar hamda sun'iy intellektning rivojlanish darajasiga bevosita bog'liq bo'lishini anglatadi. Yanada ochiq qilib aytganda, istiqbolda dunyodagi kuchlar muvozanatini belgilashda, ko'p jihatdan, raqamli texnologiyalarning rivojlanish darajasi ulkan ahamiyatga ega bo'ladi.

Dunyoda qaror topadigan yangicha tartibda suveren davlatlar rolini saqlab qolish nihoyatda muhim. Nega deganda, bir tomondan, ma'naviy qadriyatlar va inson huquqlarini qat'iy himoya qilish, ikkinchi tomondan, raqamli texnologiyalardan faqatgina insoniyat farovonligi yo'lida foydalanilishini ta'minlash borasida aynan mustaqil davlatlarning o'rni va ahamiyati beqiyosdir.

Mamlakatimizda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Buni 2013-2020 yillarda O'zbekiston Respublikasi Milliy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari tizimini rivojlantirish kompleks dasturi amalga oshirilgani, ayni vaqtda "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasi izchil amalga oshirilayotgani, 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida milliy iqtisodiyot, sanoat va butun jamiyat hayotini raqamlashtirishga qaratilgan ustuvor maqsad-vazifalar belgilab berilgani yaqqol tasdiqlaydi.

Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy strategiyasida Axborot kodeksini ishlab chiqish vazifasi belgilangan. Ushbu Kodeks loyihasi axborot olish erkinligi, insonning axborot makonidagi huquqlari, kiberxavfsizlikni ta'minlash, mediamadaniyat va onlayn-gigienaga oid bir qator qonunlarni o'zida mujassam etishi hamda tizimlashtirishi lozim.

Kiberjinoyatlar to'g'risidagi konvensiya (shuningdek, Kiberjinoyatlar to'g'risidagi Budapesht konvensiyasi yoki Budapesht konvensiyasi sifatida ham tanilgan) milliy qonunlarni uyg'unlashtirish, tergov usullarini takomillashtirish va davlatlar o'rtasidagi hamkorlikni oshirish orqali Internet va kompyuter jinoyatlarini (kiber jinoyatlar) hal qilishga qaratilgan birinchi xalqaro shartnomadir. U Fransiyaning Strasburg shahrida Yevropa Kengashi tomonidan Yevropa

Kengashining kuzatuvchi bir qancha davlatlari Kanada, Yaponiya, Filippin, Janubiy Afrika va AQShning faol ishtirokida ishlab chiqilgan.

Konvensiya va uning tayyorlangan hisoboti Yevropa Kengashi Vazirlar Qo'mitasi tomonidan 2001-yil 8-noyabrdagi 109-sessiyasida qabul qilingan. 2001-yil 23-noyabrda Vengriya poytaxti Budapeshtda imzolash uchun chaqirilgan va 2004-yil 1-iyuldan boshlab kuchga kirgan. 2020-yil dekabr holatiga ko'ra, 65 davlat konvensiyani ratifikatsiya qilgan, yana to'rtta davlat konvensiyani imzolagan, ammo uni ratifikatsiya qilmagan.

U kuchga kirganidan beri Braziliya va Hindiston kabi muhim davlatlar Konvensiyani ishlab chiqishda ishtirok etmaganliklari sababli uni qabul qilishdan bosh tortdilar. Rossiya Konvensiyaga qarshi va odatda kiberjinoyatga oid huquq-tartibot organlari tergovlarida hamkorlik qilishdan bosh tortadi.

Bu kiberjinoyatchilikni tartibga soluvchi birinchi ko'p tomonlama qonuniy majburiy vositadir. 2018-yildan beri Hindiston kiberjinoyatlar avj olganidan keyin Konvensiyaga nisbatan o'z pozitsiyasini qayta ko'rib chiqmoqda. Ammo xorijiy agentliklar bilan ma'lumot almashish bo'yicha xavotirlar saqlanib qolmoqda.

2006-yil 1-martda Kiberjinoyat to'g'risidagi konvensiyaga qo'shimcha protokol kuchga kirdi. Qo'shimcha protokolni ratifikatsiya qilgan davlatlar kompyuter tizimlari orqali irqchilik va ksenofobik materiallarni, shuningdek, irqchilik yoki ksenofobiya asosidagi tahdid va haqoratlarni tarqatish uchun jinoiy javobgarlikka tortilishi kerak.

Konvensiya maqsadlari:

Konvensiya Internet va boshqa kompyuter tarmoqlari orqali sodir etilgan jinoyatlar to'g'risidagi birinchi xalqaro shartnoma bo'lib, ayniqsa mualliflik huquqining buzilishi, kompyuter bilan bog'liq firibgarlik, bolalar pornografiyasi, nafrat jinoyatlari va tarmoq xavfsizligini buzish bilan bog'liq. Shuningdek, u kompyuter tarmoqlarini qidirish, topish, qo'lga kiritish va qonuniy ravishda jazolash kabi bir qator vakolatlar va tartiblarni o'z ichiga oladi.

Uning muqaddimada bayon etilgan asosiy maqsadi jamiyatni kiberjinoyatlardan himoya qilishga qaratilgan umumiy jinoiy siyosatni olib borish, ayniqsa tegishli qonun hujjatlarini qabul qilish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirishdan iborat.

Konvensiya asosan quyidagilarga qaratilgan:

1. Kiberjinoyatchilik sohasidagi jinoyatlarning milliy jinoiy-moddiy-huquqiy elementlarini va ular bilan bog'liq qoidalarni uyg'unlashtirish.

2. Milliy jinoyat-protsessual qonunchiligiga bunday jinoyatlarni, shuningdek, kompyuter tizimi yordamida sodir etilgan boshqa huquqbuzarliklarni yoki ularga tegishli elektron shakldagi dalillarni tergov qilish va jinoiy javobgarlikka tortish uchun zarur bo'lgan vakolatlarni ta'minlash.

3. Xalqaro hamkorlikning tez va samarali rejimini yaratish.

Konvensiyada quyidagi jinoyatlar belgilangan: noqonuniy kirish, noqonuniy qo'lga olish, ma'lumotlarga aralashuv, tizimga aralashuv, qurilmalardan noto'g'ri foydalanish, kompyuter bilan bog'liq qalbakilashtirish, kompyuter bilan bog'liq firibgarlik, bolalar pornografiyasi bilan bog'liq huquqbuzarliklar, mualliflik huquqi va qo'shni huquqlar bilan bog'liq huquqbuzarliklar.

Maxfiylik masalasi uzoq vaqtdan beri kundalik hayotimizda juda dolzarb bo'lib kelgan, ammo virtual makondan foydalanishning ko'payishi va AI kabi texnologiyalarning rivojlanishi bu munozaralarni yanada ko'proq e'tiborga oladi.

Fuqarolar hukumatlar raqamli asrda o'z huquqlarini himoya qila oladimi va qanday qilib himoya qila oladimi, mavjud siyosat va huquqiy kafolatlar maqsadga muvofiqmi yoki yo'qmi degan savol tobora ko'proq o'ylanmoqda. Masalan:

➤ Ma'lumotlarning buzilishi, shaxsiy ma'lumotlarni o'g'irlash yoki onlayn firibgarlik xavfi mavjud bo'lgan real vaqt rejimida ma'lumotlarni yig'ish odatiy hol bo'lgan davrda maxfiylik nimani anglatadi?

➤ Biz senzura yoki profil yaratishdan qo'rqmasdan, barcha raqamli vositalar va platformalarda so'z erkinligimizdan to'liq bahramand bo'la olamizmi?

➤ Zararli kontent va yolg'on ma'lumotlar Internetda keng tarqalgan bo'lsa, hamma xavfsiz va ishonchli ma'lumotlardan teng foydalanishi mumkinmi?

➤ Yangi texnologiyalar mavjud tengsizliklarni yomonlashtirish o'rniga, raqamli tafovutni bartaraf etishga hissa qo'shishiga qanday ishonch hosil qilishimiz mumkin?

Texnologiyalar tez sur'atlar bilan rivojlanib borar ekan, raqamli asrda huquqlarni qo'llab-quvvatlash, shuningdek, samarali huquqlarni qo'llash va bartaraf etish mexanizmlarini ta'minlash uchun kontseptual va me'yoriy bazalarimizni qayta ko'rib chiqish va moslashtirish muhim ahamiyatga ega.

Ba'zi mamlakatlar va tashkilotlar ma'lumotlar oqimini cheklash va milliy chegaralar ichida raqamli xizmatlar ustidan nazoratni o'rnatish uchun maqsadli Internetni o'chirish va boshqa taktikalardan foydalangan. Bu "splinternet" deb ataladigan tendentsiyaga hissa qo'shadi: raqamli tizimlar va xizmatlarning milliy, sud yoki iqtisodiy chegaralar bo'ylab parchalanishi.

MUHOKAMA

Kibermakondagi huquqlarimizdan to'liq foydalanish onlayn muhitdagi xatarlardan munosib himoya bilan ta'minlanadi. Shaxsiy hayotga bo'lgan huquq, inson qadr-qimmat, xavfsizligi, shaxs daxlsizligi, kamsitilmaslik kiberjinoyat tahdidi ostida. Qanday qilib hukumatlar shaxslarni jinoyatlardan himoya qilish va kiberjinoyat qurbonlarining asosiy huquqlarini himoya qilish bo'yicha o'zlarining ijobiy majburiyatlarini bajarishlari mumkin? Ushbu muammo jinoyat odil sudlovning samarali choralarini qonun ustuvorligining tegishli kafolatlari bilan ta'minlash uchun ehtiyotkorlik bilan muvozanatlashni talab qiladi.

Bizning dunyomiz raqamli makonda tobora kengayib borar ekan, bizning huquqlarimiz onlayn va oflayn rejimda hurmat qilinishiga bo'lgan ehtiyoj yanada ortib bormoqda. Raqamli asr inson huquqlari va asosiy erkinliklarini himoya qilish va amalga oshirishni rivojlantirish uchun ulkan imkoniyatlar beradi. Texnik ko'nikmalar va malakalarni oshirish bo'yicha ishlar olib borilayotganligi sababli, hukumatlar va tashkilotlar inson huquqlarini himoya qilish imkoniyatlaridan foydalanish uchun etarli darajada e'tibor va qoidalarni ta'minlashi kerak.

Internet bir qator inson huquqlarini amalga oshirish, iqtisodiy taraqqiyotni jadallashtirish uchun ajralmas vositaga aylandi. Inson huquqlari va ijtimoiy adolat harakati biz faoliyat yuritayotgan raqamli olamga moslashishi kerak. Raqamli xavfsizlik hozirda milliy xavfsizlikning markazida ekanligi - muhim infratuzilmani, maxfiy ma'lumotlarni yoki maxfiy ma'lumotlarni himoya qilishini hisobga olsak, bu muammoli vaziyat. Tarmoqlarga yashirincha kirish, shifrlangan xizmatlar uchun orqa eshiklarni talab qilish va global shifrlash standartlarini zaiflashtirish kabi amaliyotlar bevosita milliy va global xavfsizlik, shuningdek, inson huquqlariga putur etkazadi.

Shu bilan birga, maqsadli zararli dasturlar va inson huquqlari faollariga qaratilgan raqamli hujumlar repressiv hukumatlarning inson huquqlari ishiga putur yetkazish usuliga aylanib bormoqda. Fuqarolik jamiyati ishtirokchilari, hukumatlar va boshqa shu kabi siyosiy shaxslarning doimiy kompyuter josuslik hujumlariga tobora ko'proq duch kelishmoqda. Shunday qilib, shaxsiy hayot haqidagi tushunchalarimiz ijtimoiy media va ma'lumotlarni yig'ish texnologiyasi bilan birga rivojlanayotgan bo'lsa-da, biz hamma narsani raqamlashtirish ta'sir qiladigan "faqat maxfiylik" emasligini tan olishimiz kerak.

TADQIQOT NATIJALARI

Ma'lumki, inson huquqlari bo'yicha xalqaro va milliy hujjatlar inson huquqlari va ijtimoiy adolat maqsadlari o'rtasidagi konseptual va normativ aloqalar bilan tavsiflanadi. Inson huquqlari bo'yicha eng asosiy xalqaro hujjat "Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi" hisoblanadi.

Mazkur hujjatning muqaddimasida haqiqatan ham inson huquqlari «dunyoda» adolatning «asosi» ekanligi ta'kidlanadi va uning ko'pgina moddalarini zamonaviy siyosiy jamiyatlarning to'liq institutsional doirasi bo'ylab tenglik g'oyalarini o'z ichiga oladi (BMT Bosh Assambleyasi 1948 yil).

Ushbu maqolaning maqsadi inson huquqlari va ijtimoiy adolatning me'yoriy sohalari o'rtasidagi munosabatlarda raqamli faollikni tartibga solish yo'llari, ijtimoiy adolatning tenglik tushunchasi bilan to'liq mos keladigan inson huquqlarining me'yoriy modelini ko'rsatishdan iborat.

XULOSA

Hukumatlar inson huquqlarini hisobga olmasdan raqamlashtirishdan kelib chiqadigan yangi imkoniyatlardan foydalanganda barcha asosiy erkinliklarning amalga oshirilishi buziladi. Bundan tashqari, jismoniy shaxslar, tarmoqlar va ma'lumotlarning raqamli xavfsizligiga putur etkazadigan taktikalarni qo'llash orqali hukumatlar kiberjinoyatlarning yanada ko'paishiga sabab bo'ladi.

Shaxsiy foydalanuvchilar, ma'lumotlar, tarmoqlar va muhim infratuzilma uchun raqamli xavfsizlikni kuchaytirish milliy va global xavfsizlikning ustuvor yo'nalishi sifatida qaralishi kerak.

Raqamli kontekstda inson huquqlarini himoya qilish uchun juda muhim davrdamiz.

Harakatlari inson huquqlaridan foydalanishga ta'sir ko'rsatadigan barcha xalqaro kibero'yinlar, ayniqsa, inson huquqlari himoyachisi deb da'vo qiladigan tashkilotlar, XXI asrning raqamli muhitida xavfsizlik, rivojlanish va erkinlikning markaziy ustuni sifatida xalqaro inson huquqlari tizimini yana bir bor tasdiqlashlari kerak.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T. O'zbekiston. 2016-y. 7-b
2. BMT "Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi" 10.12.1948., O'zbekiston Respublikasi tomonidan 30.09.1991 yilda ratifikatsiya qilingan.
3. Саидов А.Х.. Международное право прав человека: Учебное пособие / Отв.ред. акад. Б.Н. Топорнин. М., 2002. - С. 80.
4. www.cgi.br
5. www.legislation.gov.uk
6. www.uza.uz
7. www.digitallibrary.un.org